

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.17>

СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ПОВАГИ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПІ, ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З МІЖНАРОДНОЮ ТА НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Кононенко В.П.,
доктор юридичних наук,
асоційований член Центру конституціоналізму та прав людини
Європейського гуманітарного університету м. Вільнюс (Литва)
доцент кафедри міжнародного права,
Навчально-наукового інституту права ДПУ, Ірпінь,
v.kononenko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-6461-7072>

Кононенко В.П. Становлення принципу поваги прав людини в Європі, його зв'язок з міжнародною та національною безпекою.

У статті розглянуто процес становлення, сучасний стан принципу поваги прав людини та його важливість для з міжнародні та національні безпеки.

Сучасний світ характеризується тим, що розширення прав людини і громадянина відбувається у результаті розвитку норм як національного, так і міжнародного права. Цей двосторонній процес допомагає взаємному збагаченню законодавства та дозволяє підняти планку прав людини на новий рівень. Говорячи про безпеку, світ досі ігнорує реальний захист прав людини, замінивши його на формальний, більш декларативний.

Держави, які не поважають права людини та основні свободи, становлять небезпеку для стабільного розвитку міжнародних відносин та плідної співпраці між державами, а зрештою для міжнародного миру та безпеки.

Принцип поваги прав людини має прямий та зворотній зв'язок з міжнародною та національною безпекою: держави, які систематично зловживають правами людини, найбільш схильні до агресії. А сама зовнішня агресія суперечить інтересам як самої держави-агресора, так і її населення: вона спричиняє застосування серйозних міжнародних санкцій, які боляче вдарять, зокрема, і по її громадянах, а також потягне за собою серйозне обмеження громадянських прав.

І навпаки: поліпшення становища у галузі захисту прав людини знижує ймовірність агресивної війни.

Оскільки сучасний світ тісно пов'язаний, відмова окремої держави від виконання вимог відповідних принципів поваги прав людини не відмінняє їх значення як для самої цієї держави, так і для міжнародної та національної безпеки, та не убезпечує від негативних наслідків, що їх потягне за собою така відмова.

Напад Російської Федерації призвів до серйозних та масових порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, що мали катастрофічні наслідки для здійснення практично всіх прав людини в Україні. Але протягом останніх двох десятиліть російська влада систематично порушувала і обмежувала основні свободи в межах власної держави, закривала незалежні ЗМІ, забороняла мирні протести в країні. І війна в Україні тягне за собою подальше погіршення стану прав людини в росії: зараз там опускається нова залізна завіса, за якою влада протидіє здійсненню громадянських прав і вільному та незалежному громадянському суспільству.

Ключові слова: агресивна війна, принцип поваги прав людини, міжнародна безпека, національна безпека

Kononenko V.P. Formation of the principle of respect for human rights in Europe, its connection with international and national security.

The article deals with the formation process, the current state and perspectives of the relationship between states that do not respect human rights and basic freedoms. Such states pose a danger to the stable development

of international relations and fruitful cooperation between states, and ultimately to international peace and security.

The modern world is characterized by the fact that the expansion of human and citizen rights occurs as a result of the development of norms of both national and international law. This bilateral process helps mutual enrichment of legislation and allows raising the bar of human rights to a new level.

Speaking of security, the world still ignores the real protection of human rights, replacing it with a formal one.

The principle of respect for human rights has a direct and inverse relationship with international and national security: states that systematically abuse human rights are recognized as initiators of aggression. And external aggression itself contradicts the interests of both the aggressor state itself and its population. Aggression entails the application of serious international sanctions, which will hit its citizens hard, in particular, and will also entail a serious restriction of civil rights.

And vice versa: an improvement in the situation in the field of human rights protection reduces the probability of an aggressive war.

The refusal of a separate state to fulfill the requirements of the corresponding principles of respect for human rights does not cancel their importance for international and national security, and does not eliminate the negative consequences that such a refusal would entail.

The attack of the Russian Federation led to serious and massive violations of human rights and international humanitarian law, which had catastrophic consequences for the exercise of almost all human rights in Ukraine. But over the past two decades, the Russian authorities have systematically violated and restricted basic freedoms within their own state, closed down independent mass media, and banned peaceful protests in the country. And the war in Ukraine entails a further deterioration of the state of human rights in Russia: now a new iron curtain is being lowered there, behind which the authorities oppose the exercise of civil rights and a free and independent civil society.

Key words: aggressive war, the principle of respect for human rights, international security, national security

Постановка проблеми. Підтримка національної безпеки є однією з найголовніших цінностей для кожної держави світу, адже вона є прямою гарантією її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності [1, с. 259]. Слід зазначити, що, говорячи про безпеку, світ досі ігнорує реальний захист прав людини, замінивши його на формальний. А традиційна точка зору, згідно з якою права людини та національна безпека перебувають у протиріччі, не витримує критики. У світі вважається поганим тоном не виконувати норми міжнародного права взагалі і, передусім, у сфері захисту прав людини. Поряд з ООН, регіональні організації (Рада Європи, Організація американських держав, Африканський Союз та ін.) у своїх установчих та поточних документах закріплюють принцип поваги до прав людини та основних свобод і докладають чимало зусиль для її ефективної реалізації. Життя показало, що держави, які систематично зловживають правами людини, найбільш схильні до агресії. І навпаки: поліпшення становища у цій галузі знижує ймовірність агресивної війни: у ХХ ст. не було жодного великого чи малого збройного конфлікту між двома демократичними державами, які поважають права людини та основні свободи. З огляду на це вважаємо на необхідне розглянути співвідношення принципу поваги прав людини та міжнародної безпеки взагалі і національної безпеки окремої держави зокрема.

Стан опрацювання даної теми. Серед дослідників, які займалися вивченням особливостей захисту прав людини можна виділити таких, як, К.В. Андріанов, А.С. Беніцький, В.Г. Буткевич, В.М. Ватаманюк, О.В. Гальцова, Т.А. Денисова, Ю.Є. Зайцев, В.А. Капустинський, В.Я. Конопельський, В.В. Кострицький, М.В. Мазур, В.Т. Маляренко, В.Є. Мармазов, П.М. Рабінович, А.Х. Степанюк, В.С. Стефанюк, С.Р. Тагієв, Л.Д. Тимченко, С.В. Шевчук, азербайджанський вчений Л.Г. Гусейнов, західні фахівці Ж-Л. Бержель, В. Бергам, Л. Вільдхабер, М. де Сальвіа, Ф. Тетчер та багато інших.

І.В. Солопова розглядала співвідношення між міжнародним принципом захисту прав людини та принципом невтручання у внутрішні справи держав. Між тим, як співвідношення принципу поваги прав людини з міжнародною безпекою та безпекою держави вивчений не достатньо.

Мета статті – проаналізувати становлення принципу поваги прав людини та його зв'язок з міжнародною та національною безпекою.

Виклад основного матеріалу. В Одкровенні святого Іоанна Богослова є такий текст: «Коли будуть говорити: «мир і безпека», тоді раптово спіткає їх погибель...»

На офіційному сайті ОБСЄ йдеться, що «Повага до прав людини та основних свобод є ключовим елементом всеосяжної концепції безпеки...» [2]. В результаті в центрі Європи спалахнула небачена

вже багато десятиліть війна. Отже, роль цієї організації у підтримці безпеки досить спірна, але думка сама по собі справедлива: зв'язок захисту прав людини з міжнародною безпекою простежується досить явно.

Генеральна Асамблея ООН у резолюції «Агресія проти України» висловила серйозне занепокоєння повідомленнями про напади на цивільні об'єкти, такі як житлові приміщення, школи та лікарні, а також про жертви серед цивільного населення, включаючи жінок, людей похилого віку, інвалідів та дітей. Такі дії агресора спричинили застосування серйозних міжнародних санкцій, які боляче вдаряють, зокрема, і по простих росіянах. Крім того, уряд РФ серйозно обмежує громадянські права, почалася перманентна «часткова» мобілізація, внаслідок якої щодня на фронті гинуть ненавчені і мало споряджені мобілізовані солдати російської окупаційної армії. А ті, хто відмовився і не зміг виїхати з країни – отримують кримінальне покарання.

Тобто, агресія зовні обертається черговим витком обмеження прав громадян держави-агресора, і слід зауважити – найголовніших прав – на життя та свободу.

Права людини – одна із одвічних проблем людства. Її вирішували протягом тисячоліть, розглядаючи з погляду політики, права, етики, релігії, філософії. Проблема правами людини вирішувалася по-різному залежно від епохи, її ідей, традицій, соціальних пріоритетів.

У міжнародно-правових документах відображено певний стандарт прав людини, який є результатом тривалого процесу формування еталонів відповідно до норм сучасного демократичного суспільства. Протягом тисячоліть людина відвойовувала у держави дедалі більше прав собі, а держава, своєю чергою, дедалі більше визнавала у людині вільну особистість.

Сучасний світ характеризується тим, що розширення прав людини і громадянина відбувається у результаті розвитку норм як національного, так і міжнародного права. Цей двосторонній процес допомагає взаємному збагаченню законодавства та дозволяє підняти планку прав людини на новий рівень. Таким чином, проблема прав людини у сучасному світі вийшла за національні рамки та набула міжнародного звучання. Пріоритет прав людини закріплено в універсальних та регіональних європейських правових документах [3, с. 90].

Права людини мають природний, природжений характер. Ніхто не може позбавити людину її невідчужуваних прав – на життя та особисту недоторканність, свободу думки, совісті та релігії, на приватне життя тощо. Однією з основних ознак сучасних прав людини, заснованих на засадах свободи, рівності, справедливості, є їхній універсальний характер.

Перше згадування слова «свобода» можна віднести до XXIV ст. до н.е., коли правитель Шумера гарантував свободу для своїх підданих шляхом застосування санкцій до безсовісних збирачів податків, захисту вдів та сиріт від несправедливих дій влади, та заборони закабалення храмових слуг первосвящениками. Зародження концепції прав людини відбулось у VI - V ст. до н.е. у давніх грецьких полісах, де вперше виникли ідеї демократії та принципи громадянства. Громадянин передусім наділявся політичними правами: свободою, правом вирішення державних справ, участі у відправленні правосуддя тощо. Уявлення про права людини, громадянство та турботу кожного громадянина про благополуччя полісу спочатку формувалися в загальному руслі ідей, які проголошували високу цінність закону та законності (Платон, Сократ, Аристотель, Перікл, Демосфен та ін.). Римські юристи створили вчення про природно-правову справедливість та справедливе право.

Першим документом, в якому було закріплено права людини, можна назвати англійську Велику Хартію Вільностей, яка захистила людину від свавілля чиновників, незаконних поборів. Цей історичний документ містить положення про захист прав людини, які зберігають актуальність до сьогодні: «Жодна вільна людина не може бути заарештована, або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або якимось іншим чином знедолена...» (ст. 39) [4]. Захист прав людини отримав подальший розвиток в Акті про краще забезпечення свободи підданого та запобігання ув'язненням за морями 1679 р. (*Habeas Corpus Amendment Act*), прийнятому в Англії з метою регламентації порядку звільнення заарештованої людини та передання її на поруки. Акт стверджував, що «ніяка особа або особи, звільнені або взагалі відпущені за будь-яким *Habeas Corpus*, не можуть бути колись надалі ув'язнені або заарештовані за той самий злочин будь-якою особою чи особами інакше, як за законним розпорядженням або за наказом того суду, до якого він або вони будуть зобов'язані підпискою з'явитися, або іншого суду, який має юрисдикцію у цій справі» (ст. VI) [5]. І сьогодні цей Акт зберігає своє значення як одна із найважливіших гарантій свободи особистості. Далі, у 1689 р. в Англії був прийнятий Білль про

права (The Bill of Rights) спрямований на обмеження можливостей королівської влади; в ньому зазначено про неприпустимість надмірних судових застав, накладення надмірних штрафів або жорстоких та незвичайних покарань [6].

Можна також згадати Петицію про право 1628 р. і Акт про улаштування 1701 р., які також проголошують верховенство законів і гарантії прав особистості. Акт про подальше обмеження Корони та краще забезпечення прав і вільностей підданого (Act of Settlement, 1701 р.) вперше визнав, що закони Англії є природженими правами її народу, і всі Королі та Королеви, які займатимуть престол, повинні керувати Королівством відповідно до цих законів [7].

У працях видатних мислителів тієї епохи – Дж. Мільтона, Т. Гоббса, Дж. Локка – було висунуто ідеї свободи, природних прав людини, виникнення держави з вільної угоди людей, що спирається на природні закони. Ці концепції вплинули не тільки на розвиток законодавства про права людини в Англії, але і на законодавчу практику в цій галузі інших держав.

Французька революція 1789 р. проголосила принципи рівності, братерства, справедливості, на ґрунті яких має формуватися нове суспільство. Ці положення були відображені у Декларації прав людини та громадянина, зміст якої відбивав гуманістичні ідеї епохи Просвітництва – свободу, рівність, народний суверенітет, суспільний договір, авторитет закону, права людини [8]. Пізніше ці цінності увійшли в Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. і Європейську хартію з основних прав 2000 р. [9]. В юридичній науці отримали розвиток наступні концепції прав і свобод людини і громадянина: природне право, позитивізм, соціалізм, теологія, універсальна концепція співпраці держав у сфері прав і свобод людини і громадянина тощо [10, с. 132-133].

Історія захисту прав людини на території України походить із оприлюдненої Ярославом Мудрим збірки законів, названої «Руська Правда», міжнародних договорів та інших юридичних актів Київської Русі. Збірник «Руська Правда» був першим літописним кодексом судових норм Стародавньої Русі-України, що об'єднала цивільне і кримінальне право та всі процеси судочинства того періоду (XI-XII ст.) [11].

Формування принципу поваги прав людини і основних свобод також пов'язано з діяльністю ООН в гуманітарній сфері [12, с. 106]: динамічні зміни у міжнародному праві відбулися після Другої світової війни з ухваленням Статуту ООН, який заклав основи сучасного міжнародного права. Але, на жаль, уроки війни не були засвоєні: світ досі ігнорує реальний захист прав людини, замінивши на формальний. І поки Європейський суд з прав людини розглядає скаргу від української гей-пари на дискримінацію з боку України через відсутність правової форми визнання одностатевого сімейного партнерства [13] (хоча, насправді, будь хто має можливість врегулювати свої цивільні права та обов'язки в договірній формі, прописавши, наприклад, правовий статус спільно нажитого майна, а також права та обов'язки за аналогією з сімейним кодексом), у вогні війни гинуть сотні тисяч людей. Ми не закликаємо ігнорувати прагнення гей-пар до правового оформлення їхніх відносин, тим більше, що Суд в аналогічній справі «Оліарі та інші проти Італії» визнав порушення державою прав людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, після чого італійський парламент ухвалив закон про реєстроване громадянське партнерство для одностатевих пар. Ми просто читаємо меморандум Комісара Ради Європи з прав людини, присвячений наслідкам війни в Україні, в якому йдеться: «Напад Російської Федерації призвів до серйозних та масових порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, що мали катастрофічні наслідки для здійснення практично всіх прав людини в Україні. Комісар зіткнувся з незаперечними доказами систематичних порушень права на життя, що скоюються російськими військами, включаючи свавільні вбивства і насильницькі зникнення; порушення права власності, зокрема масові руйнації об'єктів громадянської інфраструктури; випадки тортур та жорстокого поводження, гендерного та сексуального насильства, пов'язаного з війною; порушення права на свободу та особисту недоторканність, включаючи викрадення та довільне утримання під вартою або утримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом» [14]. Акцент російської стратегії на виснаження матиме зловісні наслідки для виживання громадянського населення [15]. Тут слід згадати, що протягом останніх двох десятиліть російська влада систематично порушувала і обмежувала основні свободи в межах власної держави, закривала незалежні ЗМІ, забороняла мирні протести в країні. І війна в Україні тягне за собою подальше погіршення стану прав людини в Росії: зараз там опускається нова залізна завіса, за якою влада протидіє здійсненню громадянських прав і вільному та незалежному громадянському суспільству [16]. Але навіть відмова окремої держави від виконання вимог відповідних принципів права, зокрема, поваги прав людини не відміняє їх значення для міжнародної та національної безпеки, оскільки принципам права притаман-

ний нормативно-регулятивний характер, який вбачається в тому, що зафіксовані у праві принципи набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий характер [17, с. 12]. Отже, досвід і наслідки війн виразно продемонстрували нерозривний зв'язок між підтримкою міжнародного миру і безпеки та дотриманням прав людини [18, с. 590].

Висновки. Держави, які не поважають права людини та основні свободи, становлять небезпеку для стабільного розвитку міжнародних відносин та плідної співпраці між державами, а зрештою для міжнародного миру та безпеки.

Принцип поваги прав людини має прямий та зворотній зв'язок з міжнародною та національною безпекою: держави, які систематично зловживають правами людини, найбільш схильні до агресії, а сама зовнішня агресія суперечить інтересам як самої держави-агресора, так і її населення. І навпаки: поліпшення становища у галузі захисту прав людини знижує ймовірність агресивної війни.

Відмова окремої держави від виконання вимог відповідних принципів поваги прав людини не відмінє їх значення для міжнародної та національної безпеки, та не убезпечує від негативних наслідків, що їх потягне за собою така відмова.

Список використаних джерел:

1. Кононенко В.П., Новікова Л.В., Пушасенко О.С. Приєднання до НАТО – гарантія забезпечення національної безпеки України. Стан та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. № 68. С. 259–264.
2. Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. URL: <https://www.osce.org/ru/human-rights> (дата звернення: 18.02.2023).
3. Кононенко В.П., Тимченко Л.Д. Становление принципа уважения прав человека в международном и национальном праве. *Российский юридический журнал*. 2011. № 4. С. 90-99.
4. Magna Carta, 1215. UK Parliament. URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/originsofparliament/birthofparliament/overview/magnacarta/> (дата звернення: 18.02.2023).
5. Habeas Corpus Amendment Act – 1679. The British Library. URL: <https://www.bl.uk/learning/timeline/item104236.html> (дата звернення: 18.02.2023).
6. Bill of Rights, 1689. UK Parliament. URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/collections1/collections-glorious-revolution/billofrights/> (дата звернення: 18.02.2023).
7. Act of Settlement, 1701. UK Parliament. URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/collections1/parliamentary-collections/act-of-settlement/> (дата звернення: 18.02.2023).
8. Declaration of the Rights of Man – 1789. Avalon Project. URL: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp (дата звернення: 18.02.2023).
9. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-uevropskogo-soyuzu/> (дата звернення: 18.02.2023).
10. Літошко В., Мкртчян К. Теоретико-правові засади прав і свобод людини в контексті європейських цінностей. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 131-136.
11. Ястребов О. «Русская Правда»: первый кодекс законов на Руси. День. №148, (2004). URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/ukraina-incognita/russkaya-pravda-pervyy-kodeks-zakonov-na-rusi> (дата звернення: 18.02.2023).
12. Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право : підручник. Київ : Знання, 2012. 631 с.
13. Мамченко Н. Гей-пара против Украины: ЕСПЧ рассмотрит жалобу на отсутствие в Украине механизма признания однополых семейного партнерства. *Судебно-юридическая газета*. 2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/191283-gey-para-protiv-ukrainy-espch-rassmotrit-zhalobu-na-otsutstvie-v-ukraine-mekhanizma-priznaniya-odnopologo-semeynogo-partnerstva> (дата звернення: 18.02.2023).
14. The Commissioner publishes her memorandum on the human rights consequences of the war in Ukraine. Commissioner for Human Rights. Council of Europe. 2022. URL: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/the-commissioner-publishes-her-memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-in-ukraine> (дата звернення: 18.02.2023).

15. Barry S. Levy, M.D. Russia's War in Ukraine – The Devastation of Health and Human Rights List of authors. *N Engl J Med.* 2022; 387:102-105. DOI: 10.1056/NEJMp2207415
16. Elseroad D. Putin's Ukraine War leaves Russia trapped behind a new iron curtain. *Atlantic Council.* 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-ukraine-war-leaves-russia-trapped-behind-a-new-iron-curtain/> (дата звернення: 18.02.2023).
17. Гальцова О.В., Степанюк А.Х. Принцип поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань : монографія. Х.: Право, 2020. 224 с
18. Бунчук О. Юридизація принципу поваги прав людини. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право».* № 6(8), 2022. С. 587-596.